

ПРИЧИНИ І ПЕРЕДУМОВИ ОКУПАЦІЇ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ: ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРИТОРІЙ (НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ІНДЕКСУ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ «FREEDOM IN THE WORLD 2020»)

Вегеш М. М.,

*доктор історичних наук, професор,
в. о. завідувача кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету
ORCID ID: 0000-0002-1848-8839*

Кополовець Р. В.,

*аспірант кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету
ORCID ID: 0000-0003-2619-1960*

У статті досліджено основні причини та передумови окупації окремих областей на сході України. Проаналізовано вплив та роль Росії в цьому військовому конфлікті, а також вперше здійснено емпіричний (прикладний) аналіз індексу демократизації на тимчасово окупованих територіях. Російська агресивна політика на сході України є складником «гібридної» війни проти України, що розпочалася на початку 2014 року з окупації Автономної республіки Крим. За підтримки Росії на сході України були створені так звані «Донецька та Луганська» народні республіки. По суті, це окупаційні військові адміністрації, що налічують більше 30 тисяч осіб, у тому числі і регулярні війська та інструктори збройних сил Російської Федерації. Це добре озброєні військові формування, чисельність та бойові можливості яких не поступаються арміям окремих європейських країн. На тимчасово окупованих територіях відбувається тотальна політична та ідеологічна «русифікація», метою якої є відчуження та подальша ізоляція цих територій від офіційного Києва. Зазначимо, що військові дії, які тривають шостий рік завдають серйозні економічні, політичні, правові, геополітичні проблеми на шляху України до консолідації демократичного режиму та інтеграцію з європейським співтовариством. Зміна політичного режиму у 2013 році в Україні відкрила перспективи для консолідації національної ідентичності та відновлення курсу на євроатлантичну інтеграцію, що, звичайно, ніяк не сприймала офіційна Москва та особисто президент В. Путін. Варто чітко усвідомлювати, що війна на Донбасі, спровокована Росією, – це результат системної та довгострокової політики Росії щодо України як держави з вигідним геополітичним розташуванням та своєрідного мосту між Європою та Росією.

Окрема увага в статті присвячена теоретико-прикладному аналізу демократичного розвитку на Донбасі. Зазначимо, що з 2020 року організація «Freedom House» розпочинає моніторинг території та, відповідно, подає кількісні дані індексу демократизації з відповідною аналітичною базою та прогнозами.

Ключові слова: Україна, Росія, Донбас, демократичний розвиток, окупація, «ДНР», «ЛНР», індекс демократизації.

Постановка проблеми. Агресивна політика Росії, що передувала війні на Донбасі, стала класичним прикладом «гібридної війни», що характеризується використанням регулярних та нерегулярних військ (найманих збройних угруповань). Серед основних чинників, у результаті яких розпочалась війна на Донбасі, варто виокремити такі [1]:

- 1) Росія активно популяризувала тезу про «державний переворот» в Україні у 2013 році;
- 2) головною складовою частиною російської «Донбаської міфологеми» є фейк-теза про «громадянський конфлікт»;
- 3) російською пропагандою активно просувалася штучна теза, що Донбас історично не є українським, це так звана територія «Новоросії»;
- 4) Росія активно заперечувала присутність своїх регулярних військ на території.

Загалом дії Росії на сході України співставні з тактикою, яку Росія реалізовувала в Південній Осетії, Абхазії, частково в Криму. Зокрема, йдеться про створення силовим шляхом повністю залежного та підконтрольного Кремлю проросійського анклав у вигляді «невизнаних республік» із маріонетковим «урядом» і штучними атрибутами псевдодержавності [1].

Отже, ця стаття є логічним продовженням досліджень, що стосуються окупації територій на пострадянському просторі, в політичній науці загалом та порівняльній політології зокрема.

Проблематиці, що проаналізована в статті, основну увагу у своїх дослідженнях приділяють В. Горбулін [2], Є. Магда [3], М. Херпен [4], Р. Кополовець [5], І. Руснак [6], Г. Перепелиця [7].

Кількісний аналіз показників демократичного розвитку територій проведений на основі даних програми «Freedom in the World» [8].

Мета статті – вивчити основні причини та передумови окупації окремих районів Донбасу, а також здійснити емпіричний аналіз цього регіону.

Виклад основного матеріалу. Основними передумовами російської агресії проти України стала нечітка та нефахова реакція українських силових структур на тогочасні зовнішні загрози: присутність регулярних військ Росії в Криму, активна мережа розвідувальних органів (зокрема ФСБ) у Криму та інших територіях, фінансова підтримка проросійських радикальних політичних рухів та організацій, компактне проживання російських етнічних груп у Криму, Луганській та Донецькій областях.

Під час подій «Революції гідності» у 2013 році Росія активізує інформаційну кампанію з дискредитації масових протестів в Україні щодо політики В. Януковича. Громадян лякали «фашистським заколотом», а новостворену українську владу почали називати «військовою хунтою» [1].

У російському інформаційному просторі активно створювали «образ ворога». Антиукраїнські заяви супроводжувалися твердженням про «необхідність захисту російськомовного населення на українській території». Не сприйнявши після Євромайдану українську владу як легітимну, значна частина мешканців Донецької та Луганської областей під впливом російської пропаганди хитнулася в бік політичних сил, які обіцяли соціальні блага за умови входження так названих «ДНР» і «ЛНР» до Росії [1].

Ключовим фактором, що сприяв військовій агресії Росії проти України, була слабкість сектора національної безпеки. Відсутність повноцінного фінансування Збройних сил України та органів спеціальних служб за часів президентства В. Януковича призвело до катастрофічно низького рівня всього сектору безпеки та оборони України. Крім цього, варто зазначити, що в низці державних структур (у тому числі і безпекових) активно працювали співробітники розвідувальних органів Російської Федерації. В. Горбулін у цьому контексті зазначає: «На тимчасово окупованій території сходу України й нині активно діють російські спецслужби. Розпочавши із засилання на територію України терористичних груп і найманців, інспірування дій сепаратистських сил, Росія згодом перейшла до застосування в конфлікті власних регулярних військових частин. Збройний конфлікт доповнився його незмінним супутнім явищем – активізацією криміналітету» [2, с. 93].

На керівні посади в органи спеціальних служб та військові структури призначали людей, що безпосередньо пов'язані з Росією родинними стосунками, російським громадянством, власними бізнесовими інтересами й тісними зв'язками з представниками російських спецслужб. Наприклад, призначення на посаду міністра оборони України за часів В. Януковича М. Єжеля, якого неодноразово звинувачували в корупції та розкраданні військового майна, а також підписанні двох угод про перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [7, с. 476].

Ще однією передумовою війни на Донбасі було помилкове прагнення української політичної еліти зберегти позаблоковий статус. У 2003 році під тиском російських політиків положення про інтеграцію до НАТО були вилучені з політичної доктрини України. Це рішення було прийнято після подій навколо острова Тузла, які прямо вказували на можливість російської військової агресії проти України. Відмова від інтеграцію в НАТО лише заохотила подальші зусилля щодо знищення української державності з боку Росії [6, с. 13].

Російська сторона здійснює скоординовані заходи щодо легітимізації окупаційного режиму на Донбасі [6, с. 10]:

1) Москва неухильно наполягає на прямих переговорах керівників «ДНР-ЛНР» і офіційних представників України;

2) запроваджується «часткова» легалізація «республік» – у лютому 2017 року Президент Росії підписав Указ про визнання документів, виданих у «ДНР-ЛНР»;

3) здійснюються спроби залучити чиновників «республік» до дискусій на майданчиках впливових міжнародних організацій;

4) організуються відкриття «представництв «ДНР-ЛНР» в європейських країнах (Чехія, Франція).

5) інші «невизнані республіки» укладають «міждержавні договори про дружбу і співробітництво» з «ДНР-ЛНР» (зокрема «договори» з Південною Осетією про дружбу і співробітництво) [6, с. 10].

Систематизуючи основні методи впливу Росії в українському сегменті, варто виокремити такі [2, с. 92–93]:

- формування спецслужбами РФ в Україні російської «п'ятої колони» з числа політиків, олігархів, бізнесменів, тощо;
- значна фінансова підтримка проросійських партій та рухів (Русский блок, Славянская партия, Народный фронт «Севастополь – Крым – Россия»);
- можливості Російської православної церкви та її агентури в Українській православній церкві Московського патріархату.

Отже, проаналізувавши основні причини і передумови окупації окремих частин Донецької та Луганської областей, ми перейдемо безпосередньо до емпіричного аналізу цих територій. У політичній науці нині єдиною фаховою організацією, що аналізує прикладні показники індексу демократизації на тимчасово окупованих територіях, є організація «Freedom House», а саме дослідницький проєкт «Freedom in the World» («Свобода у світі»). Методологія дослідження детально описана в статті Р. Кополовця «Індекс демократизації «Freedom in the world» як новий вимір демократичного розвитку країн» [9], тому тут ми лише нагадаємо загальну методику формування індексу.

За програмою «Freedom in the world» («Свобода у світі») виділяються два критерії рівня демократії – політичні права (political rights) та громадянські свободи (civil liberties). Кінцеві показники за кожним критерієм розміщуються на шкалі оцінювання рівня демократизації від 1 до 7. Найбільш демократичними є країни, в яких середній показник становить 1, найменш – показник 7.

Зміни, що суттєво не впливають на загальний статус країн та територій, відбуваються досить часто, проте в 2014 році методологія дослідження була суттєво змінена і доповнена, що, відповідно, прописано в методологічному поясненні [12]. Серед найважливіших змін варто виокремити такі:

1) оглядовий розділ, що містив загальну інформацію та історичну довідку, після змін зосереджується на важливих політичних подіях, що відбулись протягом поточного року;

2) секції політичних прав та громадянських свобод поділили на сім підрозділів, що відповідають сімом методологічним підкатегоріям:

- виборчий процес;
- політичний плюралізм та участь;
- робота уряду;
- свобода слова та віросповідання;
- асоціативні та організаційні права;
- верховенство права;
- особиста автономія та індивідуальні права;

3) у секції політичних прав з'явилось додаткове дискреційне (на власний розсуд експерта) питання. За дискреційним запитом від 1 до 4 можна віднімати, якщо це можливо (чим гірше ситуація, тим більше балів можна відняти);

4) у рейтингу політичних прав країна/територія може отримати 40 балів, у рейтингу громадянських свобод 60 балів максимум (раніше країна/територія класифікувалась лише за семибальною шкалою). Кількісні показники, де максимум 100 балів, переводяться у шкалу від 1 до 7 балів і вираховується загальний індекс та статус країни/території [12], як наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Методологія визначення рейтингу політичних прав та громадянських свобод
«Freedom in the World» з 2014 року [12]**

Бали рейтингу політичних прав* (MAX = 40)	Бали рейтингу громадянських свобод** (MAX = 60)	Сумарний показник (MAX = 7)
36–40	53–60	1
30–35	44–52	2
24–39	35–43	3
18–23	26–34	4
12–17	17–25	5
6–11	8–16	6
0–5***	0–7	7

*Якщо країна чи територія, на якій проводиться дослідження, отримує показник 0 за кожним із 10 питань, то в загальному рейтингу політичних прав остаточний показник буде дорівнювати 7 балам. Сумарний показник політичних прав країни/території може бути меншим за нуль (від –1 до –4), якщо вона отримує оцінку 0 для кожного з 10 питань у рейтингу політичних прав, і отримує достатньо негативну оцінку за додатковим дискреційним питанням.

**Якщо країна чи територія, на якій проводиться дослідження, отримує показник 0 за кожним із 15 питань, в загальному рейтингу громадянських свобод остаточний показник буде дорівнювати 7 балам.

***Якщо загальна оцінка в рейтингу політичних прав країни чи території становить менше нуля (від –1 до –4) або отримує в основному всі нулі для кожного з 10 питань політичних прав і негативний бал за дискреційне питання. У такому випадку вона все одно отримує остаточний рейтинг політичних прав 7 балів.

Підсумковий індекс демократизації, який обраховується як середнє арифметичне двох критеріїв, визначає місце країни у світовій класифікаційній системі розвитку демократії:

- 1) вільні (free) – 1–2.5;
- 2) частково вільні (partly free) – 3–5.0;
- 3) невольні (not free) – 5.5–7.0.

В аналітичному звіті по територіях Донбасу за 2020 рік зазначається, що перераховані числові рейтинги та статус не відображають умов ні в підконтрольній уряду України території, ні в Криму, які розглядаються в окремих звітах. Звіти «Свобода у світі» оцінюють рівень політичних прав та громадянських свобод у даних географічних регіонах, незалежно від того, чи впливають на них держава, недержавні суб'єкти чи іноземні держави [10]. У цьому випадку в рамках проекту територія оцінюється як спірна. Спирні території – це області міжнародно визнаних суверенних держав, чий статус у серйозній мірі оскаржується політичними чи насильницькими засобами і чие становище істотно відрізняється від положення відповідної суверенної держави (Абхазія, Південна Осетія, Крим). *Оцінювання території окремо (в цьому випадку Донбасу) від решти країни не означає підтримання будь-якої сторони в суперечці щодо суверенітету. Вирішення таких завдань не належить до мандату організації і у своїй позиції Freedom House керується відповідними документами ООН [11].*

Територія Донбасу складається з частин Донецької та Луганської областей України, з 2014 року окупованих російськими та підтриманими Росією сепаратистськими силами. Місцева влада знаходиться в руках так званих «Народних республік Донецька та Луганська» («ДНР та ЛНР» відповідно), які заявляють, що є незалежними державами, але не визнаються жодною країною, включаючи Росію. Обидві цілком залежать від Москви в плані фінансової та військової підтримки, і їхні керівники відкрито пропонують приєднатися до Російської Федерації. Політика на територіях жорстко контролюється службами безпеки, не залишаючи місця для суттєвої опозиції. Місцеві ЗМІ також зазнають суворого обмежень, а користувачів соціальних мереж заарештовують за критичні публікації. Верховенство права та громадянські свободи загалом не поважаються, – акцентують експерти організації в передмові до аналітичного звіту [10]. Кількісні показники наведені в таблиці 2 [10].

Таблиця 2

Емпіричні показники індексу демократизації на основі досліджень «Freedom in the World» в Донецькій та Луганській областях [10]

Рік дослідження*	Політичні права	Громадянські свободи	Сумарний показник	Статус країни/території
2020	-1 (40)	6 (60)	5 (100)	Невільна

Базовими емпіричними характеристиками індексу є такі:

- з 2020 року «Freedom House» розпочинає щорічний моніторинг територій, наголошуючи на повній залежності та підконтрольності так званих республік Російській Федерації;
- серед основних подій 2019 року на окупованих територіях Донбасу експерти зазначають проведення «виборів», що відбулися з грубими порушеннями та не визнані жодною міжнародною організацією та офіційним Києвом зокрема [10];
- сепаратистські утворення у своєму складі мають фактично дві «політичні партії», що офіційно підтримуються Росією. Будь-які інші політичні організації, навіть якщо вони також проросійсько налаштовані, фактично заборонені [10];
- Росія на окупованих територіях створила складну мережу контролю над «республіками», що впливає на всі аспекти повсякденного життя, включаючи політичні аспекти. У місцевих ЗМІ, школах та університетах, державних установах переважають люди, підконтрольні Москві. Політичний контроль здійснюється Федеральною службою безпеки РФ;
- у грудні 2019 року Д. Пушилін запропонував затвердити російську мову єдиною офіційною мовою в «ДНР». Під час перепису населення в жовтні 2019 року підконтрольні сепаратистам ЗМІ наголошували, що майже всі респонденти заявляли про російську приналежність [10];
- нині на досліджуваних територіях повністю відсутні незалежні ЗМІ. Основними вважаються офіційні мовники «ДНР» та «ЛНР». Повідомлення про військовий конфлікт базуються виключно на заявах сепаратистських угруповань, які звинувачують українську сторону в порушенні режиму припинення вогню [10];
- серйозних утисків зазнають релігійні організації. Фактично заборонені всі, крім вірників Православної церкви Московського патріархату;
- міжнародні організації практично не мають впливу на цих територіях за виключенням Міжнародного комітету Червоного хреста, деяких установ ООН та ОБСЄ [10];

– повідомлення про численні жорстокі катування в сепаратистських тюрмах та місцях утримання заручників є досить регулярними. Самопроголошені міністерства державної безпеки обох суб'єктів регулярно публікують відео, на яких затримані зізнаються у шпигунстві та інших формах підривної діяльності, демонструючи ознаки фізичного насильства або сильного психологічного тиску [10].

– сумарний показник індексу демократизації становить 5 балів і класифікує територію Донбасу як невільну.

Висновки. Таким чином, російську військову агресію проти України, зокрема анексію Криму та війну на Донбасі, треба розглядати в контексті загальної геополітичної стратегії Росії. «Українське питання» має важливе значення для Москви на регіональному рівні – забезпечити контрольовану, зону власних інтересів на пострадянському просторі. Європейська та євроатлантична інтеграція України, а значить, вихід зі сфери впливу Росії означає провал російського інтеграційного впливу та послаблення геополітичних та гео економічних позицій Росії на міжнародній арені. Ще одним мотивом російської агресії є успішна реалізація та створення сильної політичної та економічної держави на пострадянському просторі, що не є зіставною із сьогодишньою політикою Кремля щодо України. З цього приводу влучно висловився депутат Європарламенту Брок: «Найгірше, що може трапитися з Росією – це якщо Україна стане демократичною та економічно успішною державою, де пануватиме верховенство права. Це буде катастрофою для Кремля» [13]. Отже, окупація Луганської та Донецької областей у стратегії Росії відіграє допоміжну роль та є продовженням гібридного інструментарію російської окупаційної політики, що має на меті перетворити України на залежну та контрольовану країну-сателіта або ж повністю зруйнувати українську ідентичність та державність.

Vehesh M., Kopolovets R. Causes and prerequisites of the occupation of Luhansk and Donetsk regions: empirical analysis of territories (on the basis of indicators of the democratization index “Freedom in the World 2020”)

Summary. The article examines the main reasons and preconditions for the occupation of certain regions in eastern Ukraine. The influence and role of Russia in this military conflict are analyzed, and for the first time an empirical (applied) analysis of the democratization index in the temporarily occupied territories is carried out. Russia's aggressive policy in eastern Ukraine is part of a “hybrid” war against Ukraine that began in early 2014 with the occupation of the Autonomous Republic of Crimea. With the support of Russia, the so-called “Donetsk and Luhansk” people's republics were created in eastern Ukraine. In essence, these are occupation military administrations that number more than 30,000 people, including regular troops and instructors of the armed forces of the Russian Federation. These are well-armed military formations, the number and combat capabilities of which are not inferior to the armies of individual European countries. In the temporarily occupied territories there is a total political and ideological “Russification”, the purpose of which is the alienation and further isolation of these territories from official Kyiv. It should be noted that the hostilities, which have been going on for the sixth year, pose serious economic, political, legal, and geopolitical problems on Ukraine's path to consolidating the democratic regime and integrating with the European community. The change of political regime in 2013 in Ukraine opened up prospects for the consolidation of national identity and the restoration of the course of Euro-Atlantic integration, which was usually not accepted by official Moscow and personally by President Putin. It should be clearly understood that the war in Donbass, provoked by Russia, is the result of a systematic and long-term policy of Russia towards Ukraine as a country with a favorable geopolitical location and a kind of bridge between Europe and Russia. The article pays special attention to the theoretical and applied analysis of democratic development in Donbass. It should be noted that from 2020 “Freedom House” will start monitoring the territory and accordingly provide quantitative data on the democratization index with the appropriate analytical base and forecasts.

Key words: Ukraine, Russia, Donbass, democratic development, occupation, “DPR”, “LPR”, democratization index.

Література:

1. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf. (дата звернення 13.11.2020).
2. Донбас і Крим: ціна повернення / за заг. ред. В. Горбуліна. Київ : НІСД. 2015. 474 с.
3. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. Київ : КАЛАМАР. 2017. 268 с.
4. Херпен М. Війни Путіна. Чечня, Грузія, Україна: незасвоєні уроки минулого. Харків : Віват, 2015. 304 с.

5. Кополовець Р. Причини та передумови анексії Автономної республіки Крим. Емпіричний аналіз і стан демократичного розвитку. *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*. 2018. № 20. С. 168–174.
6. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / За заг. ред. І. Руснака. Київ : Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2017. 162 с.
7. Перепелиця Г. Україна – Росія: війна в умовах співіснування. Київ: Видавничий дім «Стилос», 2017. 880 с.
8. Freedom in the World. Research. Methodology. URL: <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>. (дата звернення 03.10.2020)
9. Кополовець Р. Індекс демократизації «Freedom in the world» як новий вимір демократичного розвитку країн. *Політікус. Одеса*. № 5/6. 2018. С. 61–66.
10. Freedom in the World 2020. Eastern Donbas. URL: <https://freedomhouse.org/country/eastern-donbas/freedom-world/2020>. (дата звернення 10.11.2020).
11. Що таке «Свобода у світі» (Freedom in the World)? URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_Freedom_in_the_World_FAQs_2017_Abbreviated_UKR.pdf. (дата звернення: 05.02.2019)
12. Freedom in the World 2015. Methodology. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020_02/Methodology_FIW_2015.pdf (дата звернення 25.05.2019).
13. Е. Брок: Худшее, что может случиться с Кремлем, – демократическая и экономически успешная Украина. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/392660.html>. (дата звернення 15.11.2020).